

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/46/14-20>

Elizə İsmayılova
Bakı Dövlət Universiteti
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0004-9542-446X>
eliza_ismayilova@yahoo.com

Probasiya xidməti əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasında sosial xidmət nümunəsi kimi

Xülasə

Qanunvericiliyin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi əhalinin sosial həyatına dəstək kimi dəyərləndirilir. Probasiya xidmətinin nəzarətində olan təqsirləndirilən şəxsin davranışı, mənəvi-psixoloji keyfiyyəti, sosial durumu, sosial iş və xidmət təcrübələri çərçivəsində təhlil olunmaqla onlara sosial adabətasiya və reabilitasiya tədbirlərinin görülməsi son illər sosial xidmət mütəxəssislərinin bu sahəyə yeni metod və yanaşmanın zəruriliyini ortaya qoyur. Bu məqalədə əhalinin sosial cəhətdə daha həssas və risk qruplarına aid olan şəxslərinin törətdikləri qanun pozuntularına görə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş humanist prinsiplərlə onların cəmiyyətdən kənar saxlanmaqla hansı sosial adabətasiya və reabilitasiya nümunəsindən istifadə edə biləcək kimi halları təhlil etməyə çalışmışam. Probasiya xidmətinin nəzarətində olan şəxslərin ailəsinə, cəmiyyətə sağlam düşüncə ilə təkrar qazandırılması qabaqlayıcı və qoruyucu sosial xidmət metodlarından istifadə olunmaqla bu işə əhəmiyyətli dərəcədə öz müsbət təsirini qoya biləcəyini düşünürəm. Hər bir cəmiyyətin milli-mənəvi dəyərlər sistemi mövcuddur, Azərbaycan türklərinin də milli adət-ənənəsinə, dəyərlərinə xas olan xüsurlarını, insan fəzilətlərini sosial xidmət sahəsinə tətbiq etmək məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Probasiya xidməti nəzarətində olan şəxslər bəşəri fəzilətlərin mənəvi-əxlaqi təsirini *psixo-sosial təhsil modelindən* istifadə etməklə, tətbiq etməklə onların çətin həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaq olar. İnsanlar düşdükləri çarəsiz vəziyyətlə qarşılaşdıqları zaman problemin öhdəsindən gəlmək bacarıqlarında fəzilətlərin əhəmiyyətli dərəcədə yeri vardır. Fəzilətdən uzaq insani məziyyətlər ailədə, cəmiyyətdə var olan problemlərin dərinləşməsinə və sosial cəhətdən çətin həyat tərzinə malik olan insanları asanlıqla cinayətə sürükləməyə səbəb ola bilər.

Bu araşdırmada təhlil olunan insan fəzilətlərinə dair psixo-sosial təhsil tətbiqi və bir qrup iş kimi qurulması və probasiya xidmətində sosial işin aspekti kimi müsbət töhfə verəcəyini düşünürəm.

Açar sözlər: *probasiya, qanun, sosial xidmət, ədalət, davranış, humanizm, fəzilət*

Eliza Ismayilova
Baku State University
PhD in Philology
<https://orcid.org/0009-0004-9542-446X>
eliza_ismayilova@yahoo.com

Probation Service as an Example of Social Service in Improving the Social Welfare of the Population

Abstract

This evaluation analyzes the humanization of legislation and the expansion of alternative punishment measures that are not related to the isolation of the population. The purpose of this evaluation is to determine the extent to which these factors support social life. An analysis of the accused person's behavior, moral and psychological quality, social status, social work and service

experiences, as well as the implementation of social adaptation and rehabilitation measures for them, conducted under the supervision of the probation service, reveals the need for new methods and approaches to this area by social service specialists. The present article endeavors to analyze the cases in which it is possible to utilize social adaptation and rehabilitation examples for socially more vulnerable and risk groups of the population for their violations of the law without excluding them from society, in accordance with the humanistic principles that are provided for by legislation. It can be posited that reintegrating persons into their families and society under the supervision of the probation service, with the implementation of commonsense measures and the utilization of preventive and protective social service methods, can have a significant positive impact on this matter. The prevailing societal consensus is that every society has a system of national moral values.

The application of the aspects of the Azerbaijani Turks' national customs and traditions, values and human virtues to the field of social service is a matter that merits consideration. The implementation of the moral and ethical ramifications of human virtues on individuals under probationary supervision, facilitated by the psychosocial education model, has the potential to engender amelioration in their challenging lifestyles. The significance of virtues in enabling individuals to cope with adversity, particularly in desperate situations, is a well-documented phenomenon. The pursuit of human virtues, often characterized by their inherent complexities, can have far-reaching consequences that extend beyond personal realms. These consequences have the potential to exacerbate existing challenges within family units and across societal structures, thereby creating an environment that fosters criminal activity among individuals grappling with socially challenging circumstances. It is hypothesized that the implementation of *psycho-social education* on the human virtues examined in this study, in conjunction with its structure as a group activity, will yield a favorable outcome in the context of social work within the probation service.

Keywords: *probation, law, social service justice, conduct, humanism, virtue*

Giriş

Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması bütün sahələrdə dövlətlərin prioritet məqsədlərindən biridir. Bu istiqamətdə sosial iş və xidmətin özünəməxsus əhəmiyyəti vardır. Sosial iş, sosial davranış və fəaliyyətlərini bərpa etmək üçün risk altında olan fərdlər, qruplar və icmalar üçün, sosial sistemlər haqqında biliklərdən istifadə edərək problemlərə müdaxilə edən bacarıq və dəyərlər təməli olan bir peşədir. Sosial iş peşəsi bütün insanların bərabər ləyaqət sahibi olmasına əsaslanan, insan hüquqlarını və sosial ədaləti təmin etmək üçün siyasət və proqramlar işləyib hazırlayır və həyata keçirir. Fərdin yaşadığı problemlərin əsasını sosial mühit və şəxsi əhatə edən sistemlərdəki qeyri-adekvatlıqlar təşkil edir və bunun fərqində olan sosial işçilər fərdin qarşılıqlı əlaqədə olduğu sistemlərə müdaxilə edərək problemin həll olmasını təmin edirlər. Həmçinin, sosial işçilər problemlərlə məşğul olarkən, fərdin güclü tərəflərini müəyyənləşdirərək, onların insani mahiyyətində mövcud olan xarakterinin zəif tərəflərini inkişaf etdirmək üzərində işləyirlər. Sosial xidmət intizamı həm də fərdin sosial davranışlarına diqqət yetirərək onu təkmilləşdirməyə səy göstərir. Əslində həyat və onun ədalət ölçüsü doğru və həqiqətlər üzərində mənfi xüsusiyyətli insanların zərərsizləşdirilməsi üçün xidmət modelləri təklif edir və buna da qismən müvəffəq olur. Belə xidmət modellərindən biri də Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 22 dekabr 2017-ci il tarixli 26 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş Probasiya Xidməti haqqında əsasnamə olmuşdur ki, bunu da Azərbaycan Respublikası Prezidenti Cənab İlham Əliyevin “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə cəmiyyətin sosial və mənəvi həyatının humanist prinsiplərlə daha ədalətli idarə olunmasına və əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəlik fəaliyyət kimi dəyərləndirmək olar (Azərbaycan Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestri, 2017). Sosial iş təcrübələri insan hüquqları və sosial ədalət

prinsipləri əsasında həyata keçirilir və sosial xidmət mütəxəssisləri müraciətçilər ilə işləyərkən insan ləyaqətinin qorunmasını təbliğ edirlər.

Cinayət davranışı təkcə hüquqi problem deyil, həm də sosioloji, psixoloji və sosial-iqtisadi problemdir. Bu, müxtəlif səbəblərlə əlaqəli olduğuna görə mürəkkəb sosial hadisə hesab olunur. Buna görə də cinayət davranışına müxtəlif prizmadan baxmaq olar. İnsan davranışını anlamağa və izah etməyə çalışan nəzəriyyələr insanların və cəmiyyətin patologiyasına, onların daha çox problemlə və qeyri-adekvat tərəflərinə diqqət yetirirdilər. Son illərə kimi bu baxış bucaqları daha çox tibbi yanaşmanı ortaya qoymuşdur. Ötən əsrin XX əsin 70-ci illərinə kimi cinayət törətmiş şəxslərin cəzalandırılması ancaq həmin şəxsin törətdiyi cinayətin hüquq müstəvisində qanunla müəyyən olunmuş cəzası ilə öz həllini tapırdı. Daha sonralar isə törədilmiş cinayətin cəzasını, humanist prinsiplər əsasında cəzayı fərdin islah olunmasına yönəlik istiqamətlərlə müəyyənləşməyə başladılar. Belə bir istiqamətdə insan davranışı haqqında fikirləri ortaya qoyan bəzi nəzəriyyələr vardır ki, bu gün o nəzəriyyələrdən çıxış edərək həyatı yaşamağa dəyər hesab edən mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər insanda yaxşılığı vurğuladığı üçün onun sosial xidmət mexanizmində istifadə olunması əhəmiyyətli dərəcədə faydalı ola biləcəyi düşünülür.

İnsani fəzilətlər və sosial xidmətin qarşılıqlı əlaqəsi. İnsan öz təbiətinə xas olan xüsusiyyətindən biri kimi sosial varlıq olaraq ən əlverişsiz və köməksiz vəziyyətdə belə öz iradəsi ilə seçim və qərar vermək iqtidarına malikdir. Onun fəzilətində sağlam, dinc və mənalı ömür sürmək vardır. Hər bir fərdin yaşadığı problemlərin yaratdığı psixo-sosial hərəkət və davranışları ilə, onun fəziləti, yəni yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri arasında əlaqə vardır. “Fərdin yüksək əxlaqi keyfiyyətinin olması onun ümitsizliyi və depressiv meyillərini azalda bilər. Bu barədə Seligman, Rashid, və Parks apardıqları araşdırmada qeyd edirlər ki, bağışlamaq, minnətdarlıq, xeyriyyəçilik, və təvazökarlıq insana xas olan dörd əsas məziyyətlərin fərdin sosial fəaliyyətinə təsir etdiyini, depressiya və ümitsizliyin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasını, xoşbəxtliyin isə artırdığını aşkar ediblər” (Seligman, 2007). Seligmansa görə fərdin həyat tərzində eqoizmin artması və dəyərlərdən uzaqlaşması insanları məsuliyyətsiz edir. “Fəzilətlərin inkişafı nəticəsində fərd sosialyönümlü olur, müsbət davranışlarla məşğul olmaq psixoloji dayanıqlığı və mübarizə qabiliyyətini artırır. Xüsusilə, qorunmağa ehtiyacı olan və cinayətə cəlb olunan uşaqlar, zorakılığa məruz qalan qadınlar, qayğıya ehtiyacı olan əlillər kimi risk qruplarına daxil olan fərdlərlə işləyərkən fəzilətlərin müalicəvi gücündən istifadə etmək sosial iş təcrübələrini daha effektiv edə bilər” (Seligman, Rashid, Parks, 2006).

Probasiya xidmətlərindən istifadə edən insanların əsas xüsusiyyətlərindən biri onların başlarına gələn hadisələrə görə həyatlarının normal axarları və yaşam tərzləri pozulan şəxslərdir. Həyatlarına nəzarəti itirən və istəmədikləri həyatı yaşamaq məcburiyyətində qalan müraciətçilər, onlar üçün əhəmiyyətli olan və bağlandıqları mənalardan zədələndiyini qəbul etməkdədirlər. Ölkəmizdə Probasiya xidmətinin beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş meyarlara uyğun olaraq tətbiq olunması, eləcə də onun hüququ statusu geniş təhlil olunmuşdur. “Probasiya fəaliyyətinin əsas müddəalarını, hüquqi əsaslarını və prinsiplərini, məhkumların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini, sosial adaptasiyasını və reabilitasiyasını, digər zəruri norma və elementləri özündə əks etdirən “Probasiya fəaliyyəti haqqında” qanun layihəsi, bununla bağlı qanunvericiliyə dəyişikliklər edilməsi barədə normativ aktların layihələri hazırlanıb. Bundan əlavə, şərti məhkum edilmiş, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmuş və ya cəzasının çəkilməsi təxirə salınmış, alkoqolizmdən, narkomaniyadan müalicə məqsədilə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilmiş şəxslər üzərində qanunvericiliklə və ya məhkəmə tərəfindən qoyulmuş vəzifələrin icrasına nəzarət, məhkumların islah edilməsi, sosial adaptasiyası və reabilitasiyası, inzibati tənbeh qismində tətbiq edilmiş ictimai işlərin icrası da Probasiya Xidmətinin səlahiyyətlərinə aid edilib” (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, 2022). Probasiya xidmətinin sosial adaptasiya və reabilitasiya, inzibati tənbeh qismində tətbiq edilmiş ictimai işlərin icrası zamanı son illər hüquqşünaslarla yanaşı psixoloqlar və sosial işçilərin xidmətindən istifadə etməyin vacibliyini nəzərə alınmışdır. Bu baxımdan 2024-cü il dekabrın 20-də Ədliyyə Nazirliyinin Probasiya xidməti və Bakı Dövlət Universiteti arasında əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalanıb. Memorandumun

imzalanmasında məqsəd əməkdaşlıq, qarşılıqlı fəaliyyət və birgə layihələr vasitəsilə probasiya nəzarətində olan şəxslərin sosial-psixoloji xidmət sahəsində dəstəklənməsi və reabilitasiyasının həyata keçirilməsidir” (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, 2024). Göründüyü kimi artıq cəmiyyətin hər bir üzvünün insan ləyaqətinə yaraşan şəkildə yaşaması və onların törətdikləri cinayəti, doğru olmayan hərəkət və davranışlarının aradan qaldırılmasını və ya yanlışlıqlarının zərərsizləşdirilməsini təkcə cəza ilə deyil, müasir dövrün yeni yanaşmaları və metodların tətbiqi ilə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Belə olduğu halda insan davranışının tibbi müalicəsində uzun illər tətbiq olunan Z. Freyding nəzəriyyəsindən fərqli yeni bir sosial yanaşmanı ortaya qoymaqla sosial iş və xidmətin inkişafının əhəmiyyətli dərəcədə zəruri olduğu ortaya çıxır. Əvvəllər sosial xidmət sahəsində problemlərin diaqnozu və müalicəsi ilə məşğul olan və psixanalitik yanaşma adlandırılan bir tibbi model qəbul edilmişdir. “1917-ci ildə Meri Riçmondun nəşr olunan “Sosial Diaqnoz” adlı kitabı sosial işin ilk metod kitabı hesab olunur. Meri Riçmond (1861-1928) bu kitabında *yeni sosial diaqnoz* qoyuluşunda “müraciətçinin vəziyyəti və şəxsiyyəti ilə bağlı ola bilən” ən dəqiq tərifini verməklə bu xidməti konseptuallaşdırdı. O, tibbi yanaşmadan fərqli olaraq insanların yaşadıkları şəraitə və mühitə uyğunlaşa bilməmələrinin səbəbini fərdi və daxili çatışmazlıqların olmasında görüb” (Zastrow, 2015). Bu isə müasir dövrdə çətin həyat tərzinə malik olan fərdlərin sosial problemlərinin həlli üçün yeni yanaşmanın ortaya qoyulması demək idi.

Tədqiqat

İnsan həyatında fəzilətin rolu. İnkişaf etmiş cəmiyyətlərdə 1960-cı illərdə, sosial işçilər tibbi yanaşmanın faydalılığını şübhə altına almağa başladılar və onlar bildirdilər ki, asosial davranışlı şəxslərin problemlərində ətraf mühit faktorları ən azı daxili amillər qədər təsirə malikdir. Bu paradigma dəyişikliyinə sonra sosial işdə islahat yanaşması üstünlük təşkil etməklə gündəmə gətirildi və səlahiyyətləndirməyə başlandı. Sosial işin əsas məqsədlərindən bir də insanların davranışlarını sosial nəzəriyyələrdən və sosial sistemlərdən istifadə etməklə, onların öz mühiti ilə münasibətlərinə müdaxilə etməklə, müraciətçinin güclü xüsusiyyətlərini önə çəkib onların inkişaf etdirilməsinə səy göstərməkdir. Bu da zəif və köməyə ehtiyacı olan müraciətçidə mövcud olan potensialın gücləndirilməsi və inam hissini inkişaf etdirməyə yön verərək əsas məqsədi həyata keçirmək və müraciətçinin öz həyatına nəzarəti ələ almasını təmin etmək deməkdir. Hər bir cəmiyyətin milli-mənəvi dəyərlər sistemi vardır və bu sistemə daxil olan sosial dəyər və normalar insanların genetik daşıyıcılığını, fəzilətini və adət-ənənəsini özündə əks etdirir. Fəzilətlər (mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər) potensial olaraq insanlarda mövcuddur, lakin təlim və təcrübə vasitəsilə inkişaf etdirilməli olan bir xüsusiyyətdir ki, sosial işçilər müəyyən müraciətçi qrupları ilə xüsusilə probasiya xidmətindən istifadə edənlərlə işləyərkən bunu nəzərə almalıdırlar. Sosial mühitdən, insani və mənəviyyatdan qaynaqlanan səbəblərə görə uzun müddət risklərə məruz qalma, dəyərlərin aşınmasına səbəb olur bu da insan ləyaqətinə xələl gətirir. Risklərlə əhatə olunmuş həyat yaşamaq bir müddət sonra ümitsizliyə səbəb olur və aciz olma vəziyyətini ortaya qoyur. Xüsusilə, cinayətə cəlb olunan və ya sistemli şəkildə zorakılığa məruz qalan şəxslər həm özlərinə, həm də başqalarına inamını itirərək cəmiyyətdən uzaqlaşır. Probasiya xidməti sahəsində bu cür vəziyyətdə olan müraciətçilərin problemini aradan qaldırmaq və o insanları yenidən ailəyə və cəmiyyətə qaytarmaq üçün sosial işçilərin fərdlərlə planlı bir dəyişiklik prosesi başlamaqla mümkün ola bilər. Bu planlı dəyişiklik prosesinin *əsas süjet xətti isə fərdin insani fəzilətlərinin üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsi* məqsədləri ilə başlaya bilər.

İnsani fəzilətlərin sosial xidmətdə, xüsusilə probasiya xidməti sahəsində rolunun olduqca əhəmiyyətli olduğu və nəzərə alınması zəruri şərtdir. “Tarix boyu bir çox mütəfəkkirlər fəzilətin insanın fərdi və ictimai həyatı üçün dəyərini qeyd etmişlər. İnsanın mənəvi-əxlaqi bağlılıq üzərindən həyatı qurulduqda fərdin daxili rahatlığı və ictimai harmoniyasının artdığı vurğulanıb. Şərqi dünyasında ilk dəfə fəzilətin sistemli şəkildə Konfutsi tərəfindən verildiyi deyilir. Qərbi dünyasında fəzilətlər haqqında ilk bəhs edən isə Platonun olduğu (e.ə. 427-347) qəbul edilir. Platon “Dövlət” kitabında ideal şəhərin xüsusiyyətlərindən bəhs edir və bildirdi ki, cəsarət, mötədillik və ədalət inzibati sistemdə vacib olan əsas elementlərdir” (Aytən, 2014). Deməli, fəzilət insan üçün ən yaxşı olanların dərk edilməsidir.

İslam fəlsəfi tarixində Farabi, İbn Sina və İbn Miskəveyh kimi məşhur filosoflar, əl-İsfahani və Qəzali kimi sufi mütəfəkkirləri fəzilətli və fəzilətsiz mövzusunda çox sayda fikirlər söyləmişlər və fəzilətə çatma prosesi ilə maraqlanmışlar. Onlar fəzilətə çatmanı hikmət, iffət, cəsarət və ədalət kimi məziyyətlər ilə əlaqələndirmişlər. İslam mütəfəkkirləri vurğulayırdılar ki, insanda fəzilətlər təhsil və təcrübə ilə əldə edilir. “Qəzzali (1058-1111) fəziləti, nəfsinə hakim olmağın orta səviyyədə, balanslı şəkildə istifadə etmək bacarığı kimi görürdü. Qəzzaliyə görə, həddindən artıq qəzəb gücündən istifadə iddialılığa, çatışmazlıq qorxaqlığı, ağıllı istifadə isə cəsarəti ortaya qoyur” (Corbin, 2013). “Aristotel isə fəzilətləri iki əsas kateqoriyaya ayıraraq onu xarakter fəzilətləri və düşüncə fəzilətləri kimi qiymətləndirdi. Cəsarət, təvazökarlıq, alicənablıq, əmin-amanlıq, ədalət və doğruluğu xarakter xüsusiyyətləri kimi dəyərləndirirdi, düşüncə, müdriklik, ağıl, anlayış və düzgün qərarverməni səriştələrin ağılın, düşüncənin fəzilətləri kimi vurğulayırdı. Bu ideyalarla Aristotel özündən sonra gələn Şərq və Qərb mütəfəkkirlərinə təsir etmişdir” (Ayten, 2014).

Müasir dövrdə müsbət psixologiya məktəbinin nümayəndələri var ki, onlar fəzilətləri yenidən psixologiyanın predmetinə çevirmişlər. “Pozitiv psixologiyanın qabaqcılları hesab edilən Kristofer Peterson və Martin Seliqman görə psixoloqlar “həyatı yaşamağa dəyər verən şey”lə maraqlanmaq əvəzinə, insanlarda daha çox patoloji vəziyyətlər və çatışmazlıqlara diqqət yetirirlər. Seligmanın apardığı tədqiqata görə, mətbuatda kədər mövzusu ilə bağlı hər 100 məqaləyə, xoşbəxtlik haqqında cəmi 1 məqalə düşür. Xüsusilə, iki böyük dünya müharibələrindən sonra bəşəriyyətin mənfi cəhətləri, onun xəstəlikləri və həlli yollarına diqqət yetirən psixologiya daha çox ruhi xəstəliklərin müalicəsinə diqqət yetirmişdir. İnsanlarda yaxşı və hansı potensialların olmasını, onun tapılmasını, inkişaf etdirilməsini digər məqsədini nəzərdən qaçırmışdılar” (Aristoteles, 2014). Demək, müasir dövrdə insanların cəmiyyətdə törədikləri cinayət və ya qeyri-əxlaqi davranışlarına görə aldıkları cəzanın yüngülləşdirilmiş forması olan probasiya xidmətin həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınan sosial xidmətlərdə yuxarıda qeyd olunan halların tətbiqi həmin şəxslərin həm təkrar cinayətdən uzaqlaşmasında, həm də cəmiyyətə sağlam qaytarılmasında xüsusi rolu ola bilər.

Probasiya xidmətinə fəzilətlərin təsiri və tətbiqinə dair bəzi mülahizələr. Qanunvericiliyin humanistləşdirilməsi ilə əlaqədar Cinayət Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərdən sonra məhkəmələr azadlıqdan məhrum etməyə alternativ olan, xüsusilə elektron nəzarət vasitəsinin tətbiqini nəzərdə tutan azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaların təyin edilməsinə üstünlük verib, nəticədə probasiya qurumlarının qeydiyyatında olan şəxslərin sayı ardıcıl surətdə artıb, 2018-ci illə müqayisədə 2020-ci ildə Xidmətin qeydiyyatında olan məhkumların sayı 25,9 faiz, 2021-ci ildə isə 17,6 faiz çox, 2024-ci ildə isə 26.3% olub (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, Probasiya Xidməti, 2025).

2018-2025-ci illərdə 3519 şəxsə elektron nəzarət vasitələri tətbiq edilib. Onların mütləq əksəriyyəti azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxslər olub. Milli Məclisin 07.03.2025-ci il tarixli plenar iclasında parlamentin İnsan Hüquqları Komitəsinin sədri, deputat Zahid Oruc “İcra haqqında” qanununun layihəsi birinci oxunuş zamanı “Azadlıqdan məhrum etmə deyil, məhdudlaşdırma tədbirləri “cəza bilərziyi”nin tətbiqi mütərəqqi hadisədir. Probasiya Xidmətinin yaradılması təkcə büdcə vəsaitlərini qorumur, həm də şəxsin yaxınlarından və cəmiyyətdən təcridsiz islahına xidmət edir. Məlumat üçün deyək ki, hazırda şərti məhkuma elektron nəzarət vasitəsi tətbiq edilib və Xidmət fəaliyyət dairəsini, rəqəmsal monitorinqi, sosial adaptasiya və bərpa tədbirlərini gücləndirir. “Probasiya haqqında” yeni qanun qəbul edərkən, cəza siyasətində alternativ qərarların dairəsi genişlənər” deyərək bildirib. Xidmətin fəaliyyət dairəsində 3519 “cəza bilərziyi” gəzdirən şəxslərin sosial problemlərinin qiymətləndirilməsi, sosial adaptasiya və bərpa tədbirlərini gücləndirilməsi məqsədi ilə sosial işçilərdən ibarət ilkin pilot layihələrin keçirilməsi cəmiyyətin sosial problemlərinin həllinə və gələcək cinayət yükünün azalmasına xidmət etmiş olar. Bu cür layihələrin həyata keçirilməsi fərdin sosial həyata uyğunlaşmasına kömək edən mənsubiyyət kimi bir çox psixososial strukturları ehtiva edən və özünə-nəzarət hissini gücləndirmək və özünü idarə etməyə nail olmaqda mühüm rol oynaya bilər.

Fərdlər düşükləri çarəsiz vəziyyətlərlə qarşılaşdıqları zaman problemin öhdəsindən gəlmək bacarıqlarında fəzilətlərin əhəmiyyətli dərəcədə yeri vardır. Bir çox psixoloqlar nikbinlik, ümid,

müdrüklük, bağışlanma, minnətdarlıq, təvazökarlıq, köməklik və yumor kimi fəzilətlərin mübarizə prosesinə müsbət təsir etdiyini qeyd edirlər. Fəzilətdən uzaq insanı məziyyətlər isə var olan problemlərin dərinləşməsinə və cinayətə sürükləyən vəziyyətlərə səbəb ola bilər. “Qəzəb və gərginlik başda olmaqla bir çox emosiyalar ilk növbədə məyusluq, depressiya, çarəsizlik, inciklik, qorxu adətən münasibətlərin qarşılıqlı vəziyyətinə qarşı təzyiq yaradır. Bu xoşagəlməz hissi və ya stresli vəziyyəti düzəltmək üçün fərdin alternativ cavab vermək istəməsinə səbəb olur. Buna görə də bu mənfi emosiyalar stress və cinayət davranışı arasında vasitəçi rolunu oynayır” (Agnew, 2001). “Adney gərginliklə cinayətin əlaqəsini dörd əsas xüsusiyyətlə müəyyən etmişdir. Onun fikrincə, cinayətə yol açan spesifik gərginliklər adətən daha çox gərgin vəziyyətin olması, dərk edilən ədalətsizlik, özünə nəzarətin aşağı olması, və şəxsə göstərilən təzyiq ilə əlaqələndirir və bu hallar insanı cinayət törətməyə təşviq edir” (Agnew, 2006). Bəllidir ki, azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar olmayan cəzalara məhkum edilmiş şəxslərin islah olunmasına dair qərarların icrası ilə əlaqədar görülən işlərin sırasında həmin şəxslərə tək cəza Probasiya xidmətində tətbiq olunmuş elektron - nəzarət və monitorinqin aparılmasıyla deyil, eyni zamanda göstərilmiş hümanist yanaşmanı cəmiyyət üçün daha faydalı edə biləcək digər sosial dəstək xidmətləri ilə davam etdirilməsinə ehtiyac vardır. Probasiya nəzarətində olan məhkumlar aydındır ki, işlədikləri cinayətə görə dövlətin hümanist qanunları ilə azadlıqda olduqlarına baxmayaraq özlərini tam azad və nəzarətdən kənarında olmadıqlarını bilirlər və bu bilgi onlarda müəyyən gərginlik hissini formalaşdırır. Gərginliyin öhdəsindən gəlmək üçün bir fərdin cinayətə əl atıb-atmayacağına, buna qanuni ya qeyri-qanuni formada mübarizə etmə bacarığı, habelə cinayətin əvəzini necə çıxması haqqında düşüncələri, onun cinayətə meyillilik dərəcəsi və asılıdır. Belə halda fərdin yeni cinayət törətməsi ehtimalını aşkarlayıb qarşısının alınması üçün bu amillərin öhdəsindən gəlmək bacarıqları və resursları, ənənəvi sosial dəstək, sosial nəzarət, cinayətkarların həmyaşıdları ilə ünsiyyət və cinayətə səbəb olan vəziyyətlərə məruz qalma da daxil olmaqla bir sıra dəyişənlərdən asılıdır. Bu səbəbdən təqsirləndirilən şəxsin fərdi, yaş və cins xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq gərginlik və stresin öhdəsindən gəlməsi və problemləri həll etməsi üçün effektiv davranış nümunələri təqdim etməklə bacarıqları, idrakın yenidən qurulması, sosial bacarıqların öyrədilməsi və s. proqramların həyata keçirilməsi, fərdlərin sağlam və sosial cəhətdən uyğun həyat davamlılığına töhfə verə bilər.

Probasiya xidmətində azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar olmayan cəzalara məhkum edilmiş şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasına yönəlmiş sosial tədbirlərin tətbiqində fərdin gücləndirilməsində fəzilətlərlə dəstəklənməsi hər bir müraciətçi üçün vacibdir və bu onların özlərinə xas olan rifahın inkişaf etdirilməsi baxımından olduqca vacibdir. Çünki insan mahiyyətcə yaxşı bir fəal varlıqdır və kifayət qədər dəstəklənsə, o insani parametrlərinə qayıtmaq üçün say göstərmək potensialına malikdir. Bu baxımdan sosial xidmət tətbiqlərində fəzilətlərdən istifadə etmək iki qayda üzərindən aparıla bilər. Birincisi, qoruyucu-profilaktik xidmətdir ki, burada fəzilətlər çərçivəsində fərdin şəxsiyyətinin möhkəmlənməsinin inkişaf etdirilməsi baxımından dəstəkləyici psixososial amillər kimi istifadə edilə bilər. İkincisi, müdaxilə mərhələsində fərdin psixoloji sağlamlığını bərpa etmək və özü haqqında müsbət düşüncələr inkişaf etdirmək və onun müalicəvi təsirindən istifadə etmək olar.

Nəticə

Probasiya xidmətinin nəzarətində olan təqsirləndirilən şəxsin davranışı, mənəvi-psixoloji keyfiyyəti, sosial durumu, sosial iş və xidmət təcrübələri çərçivəsində təhlil olunmalı, onlara *psixososial təhsil modeli* kimi hansı insani fəzilətlərin tətbiqi nəzərə alınmalıdır. Bu tətbiq mərhələsində yaş və cins xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılması təqsirləndirilən şəxslərin psixososial təhsil modeli qruplarının subyektiv rifahına kömək edəcəkdir. Xüsusilə yeniyetmə yaş həddində impulslarını idarə etməkdə çətinlik çəkən şəxslər asanlıqla cinayətə meyil edir, uyuşdurucu maddələrdən istifadə edir və ya cinayətin qurbanı olurlar. İnsanlara uşaqlıqdan təvazökarlıq və özünü idarə etmə fəziləti öyrədilməli, onlara öz qabiliyyətlərini real şəkildə dərk etmələri təmin edilməlidir.

İnsani fəzilətlər - müxtəlif gərginlik və stresslər nəticəsində yaşanan emosional reaksiyalara qarşı fərdlərin bu vəziyyətin öhdəsindən gəlmək bacarığı kimi istifadə edə biləcəkləri potensial mübarizə mexanizmlərindən biridir. Lakin Ümumi Gərginlik Nəzəriyyəsinə görə, cinayət hərəkətləri təkcə intellektual və davranış səviyyəsində deyil, eyni zamanda insanların həyatında ədalətin dərk edilməsi və qəzəbin yaratdığı gərginlik, emosional reaksiyalarla anlaşılır. Ona görə də cinayət törətmiş şəxslərlə profilaktik və reabilitasiya işlərin aparılması zamanı onların yaşadıkları mənfi hadisələrin emosional təsirlərinə diqqət yetirmək, problemlərin öhdəsindən gəlməyin daha effektiv yollarının işlənilib hazırlanmasına dair sosial tədqiqatların daxil edilməsi vacibdir. Sosial xidmət sahəsində fəzilətlərin tətbiqində *psixososial təhsil modelindən* istifadə etməklə şəxslərin introvert təsiri və dəyərsizlik kimi neqativ hisslərdən qurtulmalarına nə dərəcədə töhfə verdiyi müəyyən edilməlidir. Eyni zamanda, risk qrupları arasında insani fəzilətlərin onların həyat keyfiyyətinə təsirinin necə olacağı kimi məsələlərin araşdırılması lazımdır.

Sosial işçilərin Probasiya xidməti sahəsində apardıqları müşahidələr və qiymətləndirmələr nəticəsində hazırladıqları hesabat və araşdırmalar təqsirləndirilən bir şəxsin məhkəmə sistemində nömrələnmiş faylından əlavə, yeni hekayəsi olan bir fərd kimi görünməsinə təmin etməkdir. Fərdin cinayətə meyil etmə səbəbləri onların başa düşülməsini və təkrar cinayətin qarşısının alınmasını təmin etmək məqsədi ilə müvafiq, effektiv və tətbiq edilə bilən qoruyucu və dəstəkləyici sosial tədbirlər barədə tədqiqatların müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Cinayət davranışını yalnız fərdi xüsusiyyətlərdən qaynaqlanan bir problem olaraq görərək, cəzaya müraciət etmək cinayətin qarşısını almaq üçün həll yolu deyildir, insanı əhatə edən makro mühit, cinayətə şərait yaradan gərginlik və stress faktorları da nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan ədliyyə sistemində, cəzaçəkmə müəssisələrində, probasiya xidmətində və mediasiya xidmətində sosial işçilər tərəfindən aparılan işlərin əhəmiyyəti aydın görünməkdədir. Qurumların ehtiyacları ilə müqayisədə kadr məhdudluğu, iş yükünün isə yüksək olması bu sahədə sosial işçilərə ehtiyacın olduğunu bir daha aydın göstərir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestri.
<https://eqanun.az/framework/37471>.
2. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Cəzaların icrasında və cəza siyasətinin humanistləşdirilməsində Probasiya Xidməti mühüm rol oynayır.
<https://justice.gov.az/news/3234>.
3. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Ədliyyə Nazirliyinin Probasiya xidməti Bakı Dövlət Universiteti ilə əməkdaşlıq edəcək.
<https://justice.gov.az/news/3867>.
4. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Probasiya Xidməti.
https://justice.gov.az/news?category_id=38.
5. Ayten, A. (2014). *Erdeme dönüş: psikooloji ve mutluluk yolu*. İz Yayıncılık.
6. Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*. Say Yayınları.
7. Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, №38, pp.319-361.
8. Agnew, R. (2006). *Pressured into crime: An overview of general strain theory*.
9. Corbin, H. (2013). *İslam felsefesi tarihi*. İletişim Yayınları.
10. Seligman, M. E. (2007). Gerçek mutluluk: kalıcı doyum potansiyelinizi gerçəkləşdirmək için yeni olumlu psikojinin kullanılması. HYB Yayıncılık.
11. Seligman, M.E., Rashid, T., Parks, A.C. (2006). Positive Psychotherapy. *American Psychologist*. pp.774-778.
12. Zastrow, C. (2015). *Sosyal hizmete giriş*. Nika Yayınevi.

Daxil oldu: 05.03.2025

Qəbul edildi: 12.06.2025